

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.003>
УДК 811.161.2: 81.37

П.Ю. ГРИЦЕНКО, доктор філологічних наук, професор
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: hrytsenko_pavlo@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5363-6585>

УКРАЇНСЬКА МОВА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРОФЕСОРА ЗДІСЛАВА ШТІБЕРА

У статті проаналізовано внесок польського мовознавця професора Здіслава Штібера у вивчення української мови — збирання, збереження у просторі лінгвоставістики інформації про давній український лемківський діалект; окреслено значення для україністики і славістики ареалогійного та історико-типологічного аналізу діалектних явищ, теоретичних узагальнень і методології пізнання мови.

Ключові слова: Штібер Здіслав, українська мова, лемківський діалект, топоніми і теренні назви Лемківщини, українсько-західнослов'янські міждіалектні зв'язки, український глотогенез.

1. Науковий доробок відомого польського мовознавця Професора Здіслава Штібера (1903—1980) і на початку ХХІ ст. залишається важливим джерелом лінгвальної інформації, ексклюзивних оцінок мовних явищ і процесів, обґрунтування нових прийомів дослідження мови. Його наукова творчість позначена широким охопленням слов'янського мовного простору з позицій насамперед ареалогійної та порівняльно-історичної парадигм пізнання мови.

Я. Рігер слушно зауважив, що Професор

був компаративістом: вишукував зв'язки з явищами і процесами в інших мовах чи діалектах, аналогії, подібності. <...> Його цікавили причини мовних змін, зумовлених як зовнішньою мовною ситуацією, насамперед — контактами між діалектами та між мовами, так і пов'язаних із механізмами внутрішнього розвитку мови, а найбільше його цікавила взаємна залежність між тими чинниками (Rieger, 1982, s. 29).

Цитування: Гриценко П.Ю. (2024). Українська мова в дослідженнях професора Здіслава Штібера. *Українська мова*, 4 (92), 3—29. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.04.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Дослідження Професора слов'янських мов із різних царин лінгвістики виявилися результативними, що викликало зацікавлення і численні рефлексії мовознавців, спонукало колег до дальшого розвитку тих сюжетів, над якими він працював¹. Тому актуальним є осмислення не лише наукових текстів авторства З. Штібера, а й праць широкого кола його учнів і послідовників, а також оцінка тих організаційних ініціатив, які зродили фундаментальні лінгвістичні проекти та вплинули на впорядкування і поступ наукового життя. Відомо, що вислідом самореалізації З. Штібера як організатора науки було постання нових дослідницьких осередків у Польській академії наук і університетах, формування потужної мовознавчої школи, яка відчутно вплинула на розвиток полоністики і славістики як у Польщі, так і загалом у Європі. Феномен наукової школи З. Штібера — із притаманною їй широкою проблематикою (нерідко — ініційованою Професором), вагомими результатами реалізованих масштабних проектів, оновленням класичних прийомів пізнання мови — ще очікує на докладне вивчення². Є очевидним: наукова й організаційна діяльність Професора З. Штібера — це виразний профіль у портреті польської лінгвістики ХХ ст.

На початку ХХІ ст., коли в полоністиці і славістиці суттєво змінилися обсяг і структура доступної лінгвальної інформації, а на кону — інноваційні прийоми презентування та аналізу мовних явищ і процесів, творчий доробок З. Штібера з виразно класичними підходами до пізнання мови досі актуальний і прочитуваний по-новому. На підставі ексклюзивних діалектних записів Професора із перспективи часу відкривається можливість нового діахронного вивчення багатьох рис говірок, їх верифікації в міждіалектних і міжмовних зіставленнях, а також пояснення нововідкритих фактів із писемних пам'яток; самодостатню цінність мають численні коментарі різноманітних мовних елементів, явищ, що увиразнюють його цілісну систему лінгвістичного аналізу.

2. На тлі фундаментальних студій З. Штібера про сучасний стан і минуле польської мови, її діалекти, польсько-іншослов'янські контакти, широкого порівняльно-історичного вивчення слов'янського мовного світу як цілості зацікавлення українською проблематикою може видатися епізодом його творчої біографії. Насправді ж українська мова посіла одне з ключових місць серед аналізованих лінгвальних об'єктів, виявилася сталим нуртом у його науковій діяльності: мові українській, польсько-українським контактам присвятив низку важливих праць, які продовжують виклика́ти зацікавлення славістів; водночас доклав значних зусиль до формування і розвитку україністичного напрямку в польській філології, підтримував творчі зв'язки з україністами різних країн.

¹ Науковій, організаційній і дидактичній діяльності професора З. Штібера присвятили свої студії К. Дейна, Я. Рігер, Я. Сятковський, Я. Зенюкова, Е. Вольнич-Павловська, Г. Поповська-Таборська, М. Лесів, Д.К. Рембішевська, Я. Ванякова (ZS, 2013).

² Про вплив З. Штібера на формування проблематики, прийомів і методів мовознавчих досліджень важливу інформацію подали учні і близькі колеги на конференції 1981 року, присвяченій Професорові (ZS, 1982).

Дорогу українознавчих досліджень З. Штібер уторував експедиціями на Лемківщину в 1934—1936 роках, де збирав матеріали до монографійного опису лемківських говірок.

Осмилюючи зацікавлення З. Штібера Лемківщиною, Е. Вольнич-Павловська підкреслила, що в 30-х роках ХХ ст. у польському мовознавстві була посилена увага до вивчення діалектів, зокрема тих регіонів Польщі, де віддавна поряд із поляками проживали не-поляки, що актуалізувало дослідження міжмовної / міжкультурної взаємодії, спонукало до з'ясування джерел формування, умов і напрямків мовного розвитку етнічно неоднорідних теренів. Діалект лемків відкривав перспективу поглибленого пізнання особливостей і наслідків взаємодії українських говірок із польськими і словацькими (Wolnicz-Pawłowska, 2013). До початку вивчення лемківських говірок З. Штібер мав досвід обстеження й аналізу сусідніх із польськими лужицьких і словацьких говірок, лужицько-польського мовного пограниччя, а також лаських говірок. Особливо притягальною для нього була міждіалектна взаємодія як одна з визначальних проблем у просторовій парадигмі пізнання мови, на що він звернув увагу, зокрема, у рецензії на *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* М. Малецького і К. Ніча (1934):

...бачимо, скільки цікавого, пов'язаного із взаємними стосунками людности горальської та підгоральської, може довідатися з «Atlasu» навіть не мовознавець. А для мовознавця «Atlas» стане копальною матеріалу, який можна буде використати в різних спеціальних дослідженнях (Stieber, 1935, s. 221).

Із позиції *копальні мовного матеріалу* підійшов З. Штібер і до говірок Лемківщини та суміжних теренів, про які на той час уже була інформація у працях І. Верхратського, І. Зілинського, В. Гнатюка, І. Панькевича, В. Курашкевича, якою він у різний спосіб скористався, готуючи питальник для обстеження лемківських говірок та, згодом, аналізуючи зібрані діалектні матеріали (Stieber, 1982, s. 7—8).

У народному мовленні лемків З. Штібера цікавило все: захоплювало насамперед структурне варіювання говірок, їх зв'язки з іншими суміжними українськими, польськими і словацькими говірками; досліджував формування Лемківщини як окремого мовно-культурного феномену в загальноукраїнському континуумі; переймався походженням назви *лемко* (повертався до цього питання в кількох публікаціях³). Хоча спершу дослідник був зорієнтований на вивчення фонетики лемківських говірок, проте, як згодом стало очевидним, йому також удалося відтворити в записях особливості акцентуації, зафіксувати лексику, словоформи різних граматичних класів, у просторі яких було збережене звукове розмаїття говірок.

Записуючи інформацію в терені, З. Штібер спирався на спеціальний питальник, укладений із використанням наукової літератури, зокрема ві-

³ «Назва *лемко* походить, як відомо, від слова *лем*, уживаного мешканцями тих теренів, але не тільки ними. Походження слова *лем* (*lem*) ясне. Це запозичення зі східно-словацького діалекту, де є форма *лем* (*l'em*) 'тільки', що походить від давнішого *jen* < *jedno*» (Stieber, 1983, s. 267); поширення лексеми *lem* З. Штібер відтворив на мапі (див. с. 29).

домих багатим емпіричним матеріалом досліджень І. Верхратського. Питальник забезпечував зіставність фіксованих у різних говірках мовних елементів. Припускаємо, що важливим психологічним чинником у діалектологічних експедиціях дослідникові слугувала настанова записувати максимально точно і повно всі почуті ним формальні оприявлення говірок, не обмежуючись питальником. Тому нотував інформацію про особливості функціонування мовних одиниць, топоніми та теренові назви обстежуваних та близько розташованих населених пунктів; у багатьох записах, напр., зазначено, що назва в говірці відома, проте не вживана в мовленні; нерідко відзначав свідчення «від'ємні», указуючи на відсутність у говірках передбачених програмою структурних елементів. Інформація, що безпосередньо не стосувалася характеристики мовних елементів (про історичне минуле поселення, традиційну культуру, рухи людности в регіоні), мала особливу вагу для з'ясування давнього ареалу осідлости лемків, чим цікавилася багато дослідників цього регіону.

3. До експедицій на Лемківщину З. Штібер уже мав досвід обстеження і дослідження генетично неоднорідних діалектних теренів; тому лемківські говірки, що перебували в активній взаємодії не лише з іншими українськими діалектами, а й із польськими та словацькими, залишалися привабливим об'єктом вивчення. Дослідник планував докладно описати насамперед фонетику цього діалекту, яка до початку 30-х років ХХ ст. із різною повнотою була представлена у студіях І. Верхратського, В. Гнатюка, І. Зілинського; зауважимо, що фонетику діалектів, суміжних із лемківським, — надсянського, бойківського, закарпатського — у той час активно вивчали М. Пшеп'юрска, С. Рабій, І. Панькевич, у працях яких засвідчено поширення багатьох явищ, процесів, однакових чи близьких до лемківських. Згодом, спираючись на зібрані матеріали, З. Штібер у рефлексіях на публікації названих діалектологів нерідко інакше пояснював деякі структурні елементи, явища, передумови й напрями еволюційних процесів у говірках регіону, а також окреслював умовні лінії розмежування діалектів.

За матеріалами польових обстежень лемківських говірок (насамперед 1934—1936 років) З. Штібер написав монографію про фонетику цього діалекту, яку 1939 року віддав до друку, проте — через вибух Другої світової війни — книжку опублікували лише по кількох десятиліттях⁴. Окремі розділи свого дослідження автор надрукував як статті, виокремивши серед важливіших проблем континуацію в лемківських говірках праслов'янських фонем (Stieber, 1958) та моделювання *досить різнорідних* (за словами автора) фонологічних систем вокалізму і консонантизму цього діалекту (Stieber, 1960; Stieber, 1963).

У повоєнні роки З. Штібер наважився на картографування зібраних матеріалів. До цього надихав приклад видання згадуваного атласу М. Малецького і К. Ніча, а також спонукало посилене зацікавлення лінгвістич-

⁴ Упорядкував та підготував до видання матеріали монографії З. Штібера *Dialekt Lemków. Fonetyka i fonologia* (1982) проф. Я. Пігер.

ною географією в тогочасному слов'янському мовознавстві; свою роль зіграв і позанауковий чинник: примусове виселення лемків Польщі зі своїх питомих теренів в Україну та у віддалені від Лемківщини північні й західні регіони Польщі з максимальним їх розсосередженням на нових місцях проживання⁵. Після депортації українців-автохтонів у 1944—1947 роках польська Лемківщина перестала існувати як частина історично цілісного етномовного і культурного регіону; лемківський континуум у Словаччині ці процеси не заторкнули. Для науковців це означало, що на теренах Польщі ні мовознавці, ні етнологи надалі не могли провадити польових досліджень мови і традиційної культури лемків у тих обставинах, що склалися впродовж сторіч; саме незруйноване традиційне мовлення, природний архаїчний тип життя лемків на питомих теренах мали для слов'янської науки і культури ексклюзивну евристичну цінність. За цих трагічних для польських лемків обставин будь-які давніші записи їхніх говірок (фіксації мовлення різної повноти і якості) виростали, закономірно, у своїй цінності, набуваючи статусу *особливої мовної пам'ятки*⁶; так само виростала значущість ономастичних, етнографічних, фольклорних матеріалів із лемківського мовно-культурного простору. Очевидна засада, що лише на ґрунті точно локалізованих автентичних свідчень можна змоделювати близький до реального образ зруйнованого мовного і культурного ареалу, за обставин, що склалися на польській Лемківщині, набула особливої актуальності. 3. Штібер усвідомлював складність і незворотність новопосталої ситуації з лемківськими говірками, зауваживши згодом:

Зібрані мною матеріали вже сьогодні стали цінною мовною пам'яткою минулого Лемківщини. Крім того, видається доцільним опублікувати ці матеріали як цілість, оскільки йдеться про діалект напрочуд цікавий, бо впродовж століть він перебував під впливами двох західнослов'янських мов: польської і словацької (AJDŁ I, s. 8).

3. Штібер підготував і опублікував важливу насамперед для українського і польського, а також для всього слов'янського мовознавства працю — *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*: у 8 випусках (zeszytach) уміщено 416 мап, на яких відтворено мовну інформацію з 72 п. із теренів Польщі та з 8 п. із суміжних теренів Чехословаччини (див. мапу на с. 29). Дослідження зацікавило мовознавців різних країн (що було закономірним у час розгортання в славистиці численних лінгвогеографічних проєктів різного спрямування і масштабів) і здобулося на загалом високу оцінку (Дзєндзелевский, 1963; Karaś, 1964; Buffa, 1965 та ін.). Було самозрозуміло, що поновно спостерігати й записувати лемківські говірки на

⁵ Досліджуючи переселенську лемківську говірку села *Żernica* (у регіоні *Koszalin*), К. Домарадз — на підставі свідчень очевидців — констатує: «По Другій світовій війні мешканців села примусово виселили на північні терени Польщі чи в Україну, а село цілковито знищили. Залишилися тільки руїни церкви та фрагменти надгробків на церковному цвинтарі» (Domaradz, 2002, s. 65).

⁶ 3. Штібер наголошував: «Як відомо, сьогодні на терені давньої Лемківщини по польській стороні української людності вже немає, тому зібрані мною матеріали, як і оперті на них дослідження, мають уже цінність історичну» (Stieber, 1960, s. 207).

польських теренах, які перестали функціонувати в топосі свого природного формування та буття в усталених мікросоціумах, уже неможливо. І хоч дослідження й архівування матеріалів говірок (як і фольклору) лемків у нових умовах їх переселенського життя триває досі, проте це вже інша історія: це вивчення говірок (і традиційної культури) іншого типу, які зазнали відчутних структурних перетворень, редукції багатьох питомих рис унаслідок зміни умов комунікування носіїв лемківських говірок в іншому мовному й культурному оточенні. Матеріали, записані в нових умовах життя і від нових поколінь носіїв лемківських говірок, мають свої особливості й іншу, порівняно з мовними зібраннями З. Штібера, цінність.

До наведеної вище слушної оцінки лемківського діалектного фонду, яку З. Штібер окреслив як мотивацію видання діалектних записів у форматі атласу, додамо, що мовні свідчення зібрав переважно один аудитор зі сталою шкалою оцінювання звукотипів одним реципієнтом говіркового мовлення, що, припускаємо, значно вивищило якість записування матеріалу та його дальшого наукового опрацювання. Зазначимо, що обстеження лемківських говірок відбувалося на високому професійному рівні, за що промовляють точність відтворення кожної словоформи, представлення численних нетипових варіантів форм, а також різноманітні за змістом коментарі до відповідей інформантів, ремарки щодо їхньої мовної компетенції, особливостей функціонування фіксованих говіркових елементів (наприклад, діалектологи у своїх студіях не часто подають зауваження про те, що слово, вираз у говірці відомі і семантично точно верифіковані інформантами, проте в щоденному мовленні їх не використовують); промовистими є оцінки мовлення окремих інформантів як належних до архаїчного типу говірки, чим підкреслено *змінність / діакронію в синхронному бутті* досліджуваних діалектів:

Нерідко була ситуація, що інформантом був найстарший мешканець села. Таких інформантів, імовірно, уже немає серед живих, тому їхній виразно архаїчний тип мовлення належить уважати за цілковито зниклий (AJDŁ I, s. 9).

На мапах AJDŁ З. Штібер відтворив просторову диференціацію лемківських говірок насамперед за фонетичними, а також за багатьма лексичними і граматичними рисами, виявленими у відповідях на 391 питання авторової програми. Із сукупності оприявнених на мапах структурних елементів говірок, їх *топографії* постає багатогранний загальний портрет лемківського діалектного архетипу з виразними ареальними протиставленнями в лемківському просторі багатьох явищ, наслідками іншодіалектних та іншомовних впливів; водночас на мапах чітко проступає релятивна *вага* кожного говіркового явища — частотність його виявлення в обстеженій мережі говірок, а також *просторовий конкорданс* — розташування наближених у діалектному просторі альтернативних відповідників. Топографія різноманітних мовних елементів — звуків, типів наголошування, словоформ, лексем — згодом прислужилася авторові для пізнання їхньої генези, зокрема для їх віднесення до *питомих* лемківських чи *напливових*, що виникли внаслідок взаємодії із суміжними українськими

чи польськими, словацькими говірками або мали інше джерело постання. Показовим щодо методології досліджень З. Штібера є послідовне збереження топографії кожного структурного елемента навіть тоді, коли просторові характеристики не є об'єктом спеціальної уваги в описах говірок. Матеріали польових обстежень автор систематизував і презентував у (Stieber, 1948; Stieber, 1949; AJDŁ), розкривши їхню цінність для пізнання сучасного для автора стану лемківських говірок та їхнього минулого. Спираючись на синхронний зріз інформації, за визначальну методологічну засаду пізнання лемківських говірок автор обрав генетичний напрямок: з'ясувати відношення кожного виявленого в говірках мовного знака до праслов'янського чи давньоукраїнського вихідного архетипу з постійною увагою до локальних «відхилень» від визначальних для української мови моделей розвитку відповідних явищ, див.: (Stieber, 1958; Stieber, 1960; Stieber, 1963; Stieber, 1982).

4. Хоча «героями» багатьох мап AJDŁ були фонетичні та окремі акцентні, морфемні риси говірок, проте автор здебільшого оперував цілісними словоформами, а не окремими звуками чи морфемами; до виділення звуків із словоформи як об'єкта картографування вдавався зрідка, наприклад, за окремими сегментами слова *jeleni* укладено 4 мапи на різні фонетичні сюжети (AJDŁ, м. 131—134). Переважання в картографуванні цілісної структури слова над його складниками уможливило відтворення на мапах багатьох цінних рис словоформ, які спершу не були передбачені як окремі об'єкти картографічного представлення. Такі свідчення, що нерідко відтворюють т. зв. «нерегулярні» зміни структури словоформи, зберігають інформацію, важливу для з'ясування напрямків і передумов еволюції вихідних праформ. Коли на мапах відсутні локальні риси діалекту, а представлено лише спільні з іншими українськими говірками рефлексії праслов'янських фонем чи моделі розвитку словоформ, то і такі мапи мають свою цінність як джерело свідчень про географію картографованого явища в українському континуумі.

Структурні елементи, представлені на мапах AJDŁ, сукупно відтворюють різноманітні риси лемківських говірок; окремі з них належать до специфічно лемківських на загальному тлі українського діалектного континууму; інші — об'єднують лемківський і суміжні українські діалекти; ще інші — пов'язують ізоглосами лемківський мовний простір з іншослов'янськими, насамперед польськими і/чи словацькими діалектами⁷. Матеріали З. Штібера уможливають створення для кожного з 80 населених пунктів, оприявнених на мапах атласу, реєстру структурних елементів, який може слугувати базою для опису говірок як окремо взятих діалектних систем, а також підґрунтям для пізнання їхньої динаміки в часі. Зазначимо, що такі дослідження сучасних переселенських лемків-

⁷ Про обсяг і характер емпіричних мовних свідчень AJDŁ інформує реєстр словоформ (Rieger, 1966), який доповнюють ономастичні матеріали (Stieber, 1948; Stieber, 1949) та некартографовані матеріали, що їх автор використовував у своїх дослідженнях, зокрема в (Stieber, 1982).

ських говірок із використанням матеріалів З. Штібера виявилися результативними, див.: (GUP, 2002; Rieger, 2016).

Аналіз мовних фактів, які З. Штібер зафіксував у лемківських говірках, безвідносно до їхньої генези, локалізації (у центральній чи окраїнних зонах діалекту) та кількості пунктів, у яких ці елементи записано, не втрачає актуальності, особливо на тлі значно розширеного на початок ХХІ ст. інформаційного простору слов'янської діалектології⁸. Наведемо кілька спроб прокоментувати діалектні явища із зібрання З. Штібера та його досліджень.

4.1. На кількох мапах AJDŁ З. Штібер відтворив зміну *v̄ на *x* (*ch*), *h*, *f* перед приголосним у позиції прийменника / префікса на зразок *w pesu* → *x pesu*, *w počy* → *h počy*, *wpered* → *fpered*. Оцінивши таку фонетичну зміну як релевантну для лемківських (і суміжних) говірок, автор уклав узагальнювальну мапу 394 «*przedrostek *v̄ przed N*», на якій це явище локалізував у 26 пунктах як безваріантне, ще в 4 п. — як варіант до форм з ініціальним *w* і *h*, а у 8 п. подав лише форми з *w*. Про такий розвиток ініціального *v̄ у цьому регіоні давніше вже було відомо, зокрема з описів І. Верхратського; як типові такі зміни відзначено також у багатьох українських східно-словацьких та надсянських говірках. В. Латта згодом не лише зафіксував в українських говірках Словаччини значне поширення словоформ із такими змінами, а й з'ясував залежність такого фонетичного заступлення від якості дальшого приголосного: перед дзвінком, губним приголосним на місці *v̄ (*u*) постав *h*, а перед глухим — *x* або *f* (Латта, к. 188, 192—193). Стосовно надсянських говірок, у яких так само поширене це явище, Я. Рігер зауважив:

Подібно до багатьох лемківських говірок майже на всьому картографованому просторі <...> панують записи *h miści*, *x polu*, *x pjesci*, подібне і в дієслівних формах *xpiśca*, *xraci*, *xpikša* (AUGN I, s. 145).

Великий ареал зміни *v̄ на *x* (*ch*), *h*, *f* в ініціальній позиції словоформи / прийменникової сполуки, а також її стійке збереження в мовленні нових поколінь українців (що походять із регіонів примусового відселення і мешкають на різних теренах їх нового поселення в Польщі та в Україні)⁹, уповажнюють на припущення про відносну давність цього фонетичного перетворення та про його важливість серед диференційних ознак українського діалектного континууму.

4.2. Іншою релевантною фонетичною рисою лемківських говірок є зміна палатальних передньоязикових *t'*, *d'* на задньоязикові *k'*, *g'*, що

⁸ Особливе значення для відтворення та збереження інформації про українські діалекти на теренах Польщі, Чехословаччини та в суміжних ареалах мають матеріали, які у 20—30-х роках ХХ ст. записали Я. Янів, С. Рабій, М. Пшеп'юрська, К. Дейна, С. Грабець, І. Зілинський, В. Курашкевич, І. Панькевич; записи багатьох із названих діалектологів було опрацьовано й опубліковано лише через десятиліття.

⁹ Матеріали, записані з початку 90-х років ХХ ст. і пізніше від переселенців-лемків та їхніх нащадків із давнішого питомого ареалу зазначеної зміни *v̄ на *x* (*ch*), *h*, *f*, засвідчують збереження цього явища на тлі інших рис лемківського діалекту; див.: (GUP, 2002; Пиртей, 2004; Турчин, 2011).

об'єднує їх із гуцульськими, бойківськими, покутсько-буковинськими говірками та українськими говірками Східної Словаччини¹⁰. На поширення цього явища З. Штібер звертав докладну увагу, що, зокрема, засвідчує окреслення тих діалектних зон, де, попри «очікування», такої зміни не виявлено (Stieber, 1938, s. 144).

У лемківських говірках З. Штібер зафіксував широке коло словоформ, кожна з яких записана лише в кількох пунктах, проте які сукупно окреслюють значний простір побутування явища, про що автор зауважив: «...велика частина терену засвідчує <...> схильність до пересунення артикуляції *t'*, *d'* ku tyłowi» [до задньої частини ротової порожнини. — П.Г.] (Stieber, 1982, s. 68). Це, зокрема, словоформи *k'isto*, *sk'ina*, *pošk'il*, *xok'il* 'хотів', *trek'i* 'третій', *duaǰcik* 'двадцять', *zak'ihauut* 'затягають', *ǰityna* 'дитина', *ǰity*, *oǰiš* 'одяг', *ǰira* 'діра', *ǰiška*, *ǰižyna* 'діжка', у топонімах *ǰyrk'iš* (< *Czert'eś*), *Zakuka* (< *Zakutia*), *Pidhaka* (< *Pidhatia*) тощо (AJDŁ, m. 11, 39, 60, 251, 252, 332, 346, 368, 405 та ін.; Stieber, 1982, s. 69). Матеріали З. Штібера засвідчують, що зміна зазначеної артикуляції не завжди була завершеним процесом, що утруднювало остаточну верифікацію експлоратором фонетичного портрета багатьох записуваних словоформ. Це засвідчують коментарі автора, зокрема спроба запровадити в легенді (мапа 60) окрему графему (накладання *t* і *k*), яка сигналізувала б про виокремлення цього звукотипу; див. також пояснення (гіпотетичне) форми *pošt'k'il* 'ліжка' як «контамінацію *pošt'il* і *poškil'?*» (Wisłok Górny, pow. Sanok); пор. зауваження щодо говірки Wołkowyja, pow. Lesko: «чув щось середнє між *t'isto* і *k'isto*» (Stieber, 1982, s. 68—69).

Ця риса лемківських говірок належить до стійких, імовірно, давніх: її засвідчено в численних питомих і віддавна запозичених словоформах; вона збережена в мовленні нащадків лемків-переселенців, див., зокрема, записи К. Доморадз із говірки Żernica з лемківсько-бойківського пограниччя (Domoradz, 2002, s. 99); в окремих говірках оприявлення зазначеної зміни є всеохопним чи близьким до такого стану.

Зафіксовані З. Штібером словоформи зі змінами *t'*, *d'* > *k'*, *g'* не лише підтвердили висновок (Дзендзелівський, 1965, с. 50) про належність лемківських говірок до ареалу побутування цього явища, а й продемонстрували багатоплановість реалізації останнього в говірках.

4.3. До рис, які можна визнати за вказівку на джерела впливів на лемківський діалектний простір, належить нетиповий неповноголосний розвиток псл. сполуки **tolt* на тлі типового для українського континууму повноголосся. З. Штібер зауважив, що в лемківських говірках псл. **iǰalt* зазвичай має сучасний континуант *tolot*, хоч трапляються форми з *tlat* і *tlot* (як виняток — *tlit* < *tlōt*) (Stieber, 1982, s. 54—55). Окрім неповноголосних форм, які в лемківських говірках здебільшого пов'язані із західнослов'янськими впливами, на увагу заслуговує втрата *l* (> *w*, *u*, *u*)

¹⁰ На прикладі словоформи *xok'ǰ(mi)* 'хотіти' окреслено виразний суцільний ареал зміни *t'* > *k'*, що охоплює 26 п. у межиріччі Ондави й Ольки між Свидником і Меджилабірцями, та виявлено південніше ще в 1 п. (Латта, к. 280).

у сполучі з попереднім чи наступним вокалом, як у *rix* < *r^uix* / *rwix* / *plux* ‘плуг’ (10 п.), *konyći* < *klonyći* ‘деталь воза’ (1 п.), *rowaja* < *plowaja* ‘полова, масть худоби’ (1 п.), *z'ahowok* < *zähl'owok* / *zaho'owok* ‘подушка’ (1 п.) (AJDŁ, т. 12, 23, 26, 82). Такий фонетичний розвиток у польському континуумі належить до ареально релевантних, притаманний насамперед малопольському діалекту (Dejna, т. 26). Зазначимо, що матеріали (ОЛА, к. 26—29, 31—43) підтверджують високу частотність таких змін у польських (і лужицьких) діалектах, зокрема з 18 словоформ, передбачених програмою *Загальнослов'янського лінгвістичного атласу* (ЗЛА) для визначення типів рефлексії псл. *tolt, в окремих польських говірках континуацію *tolt як *tot* / *tut* репрезентують від 9 до 12 словоформ, напр., у п. 290 мережі ЗЛА (Wędrynia, woj. Opole) записано: *kos* < *kolsz ‘кокос’, *musq* < *moltja ‘молочу’ (1 sg. praes.), *suma* < *solma ‘солома’, *putno* < *poltno ‘полотно’, *pom'ei* < *polmę ‘племінь’, *gut* < *goldb ‘голод’, *gova* < *golva ‘голова’, *vos, vis* < *volsz ‘волос’, *gos* < *golsz ‘голос’, *duń* < *doln ‘долоня’, *xodny* < **xoldn*п(ь-з) ‘холодний’; пор. також: у п. 277 (Lubsza, woj. Opole) записано 11 словоформ, у п. 288 (Śmicz, woj. Opole) — 9¹¹. Зауважимо, що зафіксовану в 1 лемківській говірці (Gładyszów, pow. Gorlice) (Stieber, 1958) форму *pan modyj* ‘наречений’ виявлено також у 15 польських і 3 лужицьких пунктах мережі ЗЛА (ОЛА, м. 40).

У Besko, pow. Sanok 3. Штібер записав форму *buxa* на тлі *blyxa*, *bloxa* в інших лемківських говірках (AJDŁ, т. 162); у територіально близьких до лемківських польських підкарпатських говірках у цій словоформі зафіксовано збереження *l* (AJPP, т. 223).

У суміжних із лемківським українських діалектах у 30-х роках ХХ ст. форми з редукцією етимологічного *l* (в *-ol-*, *-lo-*) записали І. Зілинський (St, s. 85—86), С. Грабець (AUGN, т. 300), а в лемківських говірках Східної Словаччини в 60-х роках — В. Латта (Латта, к. 47). Зауважимо, що українським говіркам Східної Словаччини притаманні словоформи як зі збереженням у цій позиції давнього *l*, так і з редукцією: *huboka* на тлі *hluboka*, *dobat'* і *dlobat'*, *dyobat'* (там само, к. 15, 36); втрату *l* у цій звукосполучі демонструють словацькі говірки східної зони, які тісно пов'язані з лемківськими, пор.: *kobasa* ‘ковбаса’ (у 5 п. на Пряшівщині), *stop*, *styp* ‘стовп’ (6 п.), *čonok* ‘човник’ (2 п.) (ASJ, т. 214, 217, 223), проте значно частіше форми із втратою *l* записано у віддалених на захід говірках, не контактних з українськими і польськими, середньословацького та західнославацького наріч (в останньому — ареали цієї зміни часто обширні) (ASJ, т. 213—217, 219—221, 223).

Зауважимо, що відтворений в (АУМ 2, к. 64) простір поширення словоформи *koban'a* з *koŭban'a* (*o* < *ol* у *tolt), що охоплює західнополіські з підляськими, західноволинські, бойківські, надсянські говірки (на теренах України), без презентації таких змін в українських говірках Польщі (давніше) та Словаччини є неповним, чим зневиразнено важливу для українського діалектогенезу перспективу глибшої верифікації явища на

¹¹ Пор. із новішими записами: *tuste* [mołoko] < *tluste* (Rieger, 2016, s. 27).

тлі його розвитку в польському, словацькому та верхньо- і нижньоолу- жицькому континуумах.

4.4. На мапах зазвичай співіснують типові й малознані структури, які можуть сигналізувати про особливі, не зауважені дослідниками моделі формальних змін. Ілюстрацією різноспрямованого розвитку структури слова може бути словоформа **ožel'dь*, укр. *ожеледь* (AJDŁ, т. 290), яка для фінального *-дь* має в лемківських говірках як типові, передбачувані відповідники, так і наслідки нетипових перетворень. Зокрема, З. Штібер записав форми: із депалаталізацією й оглушенням кінцевого $d' > d > t$ (*oželet* — у 2 п.); із фінальним *c*, що є наслідком послідовності звукових змін $d' > t' > c' > c$ (*ožel'ec*, *ožel(l)ec* — у 9 п.); із нетиповими кінцевими сполуками *st* (*uželest* — 8 п., *ošelest* — 1 п.) та *śc* (*ožel'eśc* — 1 п.), а також форму із *s* (*ožel'es* — 1 п.). Серед наведених словоформ увагу привертає поява неетимологічного (вторинного) *s*, що не надається однозначному поясненню. Імовірно, *s* у цих трансформах варто вивчати не ізольовано, а у зв'язку із *t*, у послідовності *st*. Припускаємо, що в окремих говірках (чи діалектних зонах) сполуку *st* мовці могли сприймати як своєрідну цілість, альтернант до *t*, що породжувало семантично не зумовлене варіювання $t \sim st$; так могли постати словоформи *uželest*, *ošelest* із неетимологічним *s*. З'ясовуючи причини появи вставних (неетимологічних) приголосних, Ю. Шевельов зазначав: «Між двома приголосними, що утворюють скупчення, інколи встановлюється третій — з перехідною (між тими двома) артикуляцією, або ж — рідше — він з'являється перед таким скупченням» (Шевельов, 2002, с. 625). Слушність такого узагальнення підтверджує багато словоформ зі змінами в позиції початку й середини слова з усталеним збігом приголосних, проте воно не пояснює появу неетимологічних приголосних у кінці слова за відсутності скупчення приголосних, як спостережено в *uželet > uželest*, *ošelest*; див. такі зміни в кінці слів у різних українських діалектах: *ліетос' > ліетост'* «минулого року» (Іванівка Семенівського р-ну Чернігівської обл.) (Арх. ЗЛА), *колод'іс' > колодіст* «колодязь» (ДЛАЗ 2, к. 136), *слис > слист* «дика мальва» (КДА, к. 41); імовірно, «пам'ять» про *st* як «фонетичну цілість» сприяла збереженню в багатьох говірках цієї звукосполуки в запозиченій лексемі *агрист*, *агрест*, *ангрест*, *веріст* «агрус» (AGPUW, т. 1; St, s. 83; Сбук., с. 17). Зазначимо, що на тлі типового для українських говірок розвитку праформ без вставних звуків словоформи з неетимологічними додатковими звуками / фонемами назагал трапляються рідко, однак це не підважує їхньої евристичної цінності.

Появу вставних приголосних може зумовити поєднання різних чинників, напр., З. Штібер записав словоформу *k'istka* «коса, варкоч» (у 10 п.) на тлі *k'iska* «коса» (в 11 п.), причому ареали обох форм — *k'istka* і *k'iska* — компактні й чітко протиставлені (AJDŁ, т. 268); форма з *t* може сигналізувати про реалізацію варіювання $s \sim st$, хоч формальне зближення *k'istka* (< *kostь «кістка») цілком ігнорувати не доводиться.

Зафіксовані З. Штібером словоформи з альтернативою $s \sim st$ у структурі слова не є лемківським ексклюзивом. Зокрема, у багатьох віддалених

між собою центральних і північно-східних українських говірок як стійкі в уживанні (за записами 50—70-х років ХХ ст. та початку ХХІ ст.) зафіксовано словоформи з неетимологічним t' — *волос' m'a* (< *волос'a* < *волос':a* 'волосся'), *колос' m'a* (< *колос':a* 'колосся'), *кіс' m'a* (< *кіс'a* 'держак коси') [докладніше в: (Гриценко, 2012)].

Зміни структур словоформ за моделлю $t > st, s > st, s' > s't/st'$, зафіксовані, зокрема, З. Штібером у лемківських говірках, імовірно, є наслідком реалізації програми звукової синтагматики¹², згідно з якою у свідомості носіїв говірок сформувався образ цілісної сполуки $st / s't'$, що може проковувати «відновне доповнення» форми слова елементом $t (t')$ чи $s (s')$, який відсутній у вихідній структурі словоформи.

4.5. Форму *striblo* із вторинним t З. Штібер скартографував у 7 п. на пограниччі з бойківськими говірками та подав у коментарі з 1 п. прикметникову форму *striberne* (AJDŁ, т. 32; ком. на с. 13); давніше *стрібро*, *стріберный* 'срібний' у цих говірках зафіксував І. Верхратський (Верхратський, 1899, с. 42, 260), а форми *стрібло* і *стрібний* — як традиційні для Галичини — Є. Желехівський, С. Недільський подали в *Малорусько-німецькому словнику*, звідки їх перенесено без пояснення появи t до (ЕСУМ 5, с. 387). Словоформу *striblo* прокоментував Ю. Шевельов, зазначивши, що «вставлення t трапляється часто, але консеквентності йому все ж бракує — пор., наприклад, *срібло* (проти словац. *striebro* зі вставленим t)» (Шевельов, 2002, с. 625); автор не подав відповідних форм із t поза словацьким простором¹³, зокрема не згадав у зв'язку із цим сюжетом про українські діалекти. Інформацію про хронотопографію форм із t (*strzebro*) наведено в (SEJP, s. 573), де зазначено, що їх зафіксовано в польських джерелах від XIV ст. та в старочеських пам'ятках, а також у сучасних чеських¹⁴ та кашубських говірках. У польському континуумі чітко окреслений не лише північно-західний, а й південно-східний ареал з ініціальним *str* у похідних від **srebro*, а також *sřoda* < *řroda* (MAGP I, т. 43), що важливо для верифікації відповідного явища в лемківських говірках¹⁵. Зауважимо, що в македонських піснях трапляються гомогенні форми з варіюванням ініціальної звукосполуки *str* ~ *sr*: *стребрен* (*прстен*), (*синцири*) *стребрени* і водночас *сребром* (*оковано*), див. також *среде* (*море*) і *среде* (*море*) (ЛНП, с. 121, 123, 127). Отже, ізофона вторинного t у похідних від псл. **srebro* (за, припускаємо, ще не сповна виявленими у слов'янському макрокон-

¹² Про різновиди впливу фонетичної програми слова на структуру словоформ у слов'янських діалектах див.: (Калнынь, 2001).

¹³ У словацьких говірках звукосполука *str* у похідних від **srebro* (форма *striborni* 'срібний') зафіксована в усіх словацьких діалектах (ASJ I, т. 69), що вказує її давнє існування в цьому ареалі Славії.

¹⁴ Зафіксований у чеській говірці (Deblin, о. Vgno) дериват *stříbrník* 'рослина верес, *Calluna vulgaris*' (ČJA 2, т. 98) оцінюємо як свідчення тривалого побутування в чеському континуумі похідних від псл. **srebro* із вторинним t .

¹⁵ Зміну $sr > zdr$, пов'язану фонологічно й локально з $sr > str$ [синтопію / ареальну близькість обох типів змін див.: (MAGP I, т. 40—42, 46, 48—49)], залишаємо для окремого розгляду.

тинуумі свідченнями) об'єднує чеські, словацькі, польські, українські та македонські говірки. Підтвердженням того, що долучення українських говірок до окресленої ізоглоси є закономірним, може слугувати ще одна словоформа в лемківських говірках із вторинним *t* — *stredok* (на тлі поширеної форми *oseredok*) 'середина (серцевина) дерева' (AJDŁ, т. 166), див. також *stredok*, на *stredku*, *stredina* 'середина' у (Верхратський, 1899, с. 43). Доеднання до цієї ізоглоси українського простору спирається, зокрема, на свідчення AJDŁ, якими водночас підтверджено тяглість функціонування словоформ з *t* у лемківських, ширше — в українських південно-західних говірках. Імовірно, *t*-форми (як *striblo*, *stredok*) доцільно розглядати в ширшому контексті усталеної фонетичної сполуки *st /s t'*, чинники і тенденції вибіркового оприявлення якої в різних словоформах і в різних діалектах остаточно ще не з'ясовано.

Фонетичні перетворення словоформ, які представлені на багатьох мапах лемківського атласу, засвідчують різні передумови постановня, неоднакову глибину трансформації вихідної структури слова. Здебільшого нерегулярні фонетичні зміни оприявлені в одиничних словоформах окремих говірок, не утворюють помітних ареалів, і тому, імовірно, не привертають належної уваги дослідників, хоч за ними нерідко може бути прихована цінна ексклюзивна інформація. Водночас однакові фонетичні зміни, інколи в тих самих словоформах, можуть бути зафіксовані в різних діалектних зонах однієї мови або в генетично споріднених мовах чи в територіально близьких неспоріднених мовах. Окремі зміни здатні істотно доповнити портрет говірки, діалекту чи всього континууму, вплинути на генетичну чи типологічну верифікацію говірок / діалектів. Посилення функціонування в говірці / мікроареалі окремих нерегулярних фонетичних змін здатне змінити статус нерегулярної трансформації слова на явище, типове для говірки чи групи говірок. Наприклад, З. Штібер зафіксував низку словоформ із наслідками контракції звуків середини словоформи в дієсловах 3-ї ос. одн. теп. часу *k'e* < *kuje* 'кує', *še* < *šije* 'сіє', *me* < *maje* 'має', *beside* < *bešiduje* 'бесідує' (AJDŁ, т. 343, 360, 362, 363); ця фонетична зміна стала маркером окремого граматичного класу слів компактного ареалу (8 п. в доріччі Ослави).

Інше фонетичне перетворення — усичення кінцевого голосного звука — закріпилося як стала ознака форми прикметника середнього роду, спровокувавши формування виразного ареалу, див. у матеріалах З. Штібера; *hlatkoj*, *lennowoj*, *l'anoj* 'тонке (ляне) полотно'¹⁶, *neharnoj* 'негарне', *ššiloj*, *kwasnoj* 'прокисле (молоко)', *dorohoj* 'дороге', *zašijanoj*, *zašanoj*, *zašatoj* 'засіяне' (AJDŁ, т. 38, 75, 76, 308 комент., 382), продовження цього ареалу

¹⁶ Форми з флексією *-oj* у назвах ляного полотна З. Штібер зафіксував у 12 п., що розташовані у східній зоні лемківського діалекту, прилеглий до надсянських говірок; у цьому просторі засвідчені й інші прикметники з такою ж флексією, що увиразнює ареальну релевантність цієї фонетичної зміни. В *Атласі української мови* (АУМ 2, к. 217) ареал цієї зміни доходить лише до межі давнішого поширення лемківських говірок у Польщі, оскільки на час обстеження говірок для АУМ лемків уже виселили. Тому записи З. Штібера залишаються особливо цінним джерелом інформації для реконструкції трансформованого мовного простору цього регіону.

в українських говірках Словаччини подано в (Латта, к. 215). Зазначимо, що у флексіях прикметників на шляху від давнього стану з *-oi* до нового з *-e*, що закріпився як норма в літературній мові, форма *-oi* у діалектному континуумі є окремим локальним типом, який сформувався у крайньому південно-західному ареалі внаслідок редукції кінцевого ненаголошеного голосного. Лемківські матеріали З. Штібера, В. Латти удокладнюють простір функціонування форм прикметників с. р. на *-oi* порівняно з тим, як його подано в (АУМ 2, к. 217), де не відтворено засяги українських говірок на теренах Польщі до Другої світової війни.

Широка колекція лемківських матеріалів З. Штібера переконливо засвідчує, що чи не кожна фонетична зміна структури словоформи, яку зафіксовано в окремому слові однієї-двох говірок, або як явище, установлене в кількох говірках мікроареалу, і чи не кожна мапа АЈДЉ заслуговують на спеціальне дослідження в загально-українському мовному просторі з урахуванням польського і словацького континуумів.

4.6. Записуючи діалектні матеріали для запланованого фонологічного / фонетичного опису лемківських говірок, З. Штібер, закономірно, фіксував традиційну лексику, зазначав семантику назв (хоч і не послідовно), окремі граматичні форми, структуру дериватів, що згодом відтворив на мапах атласу; важливого значення надавав топонімам і тереновим назвам, завдяки яким було значно розширено простір власне фонетичних спостережень. Уся «нефонетична» інформація так само зберігає евристичну цінність, а за сучасної редукції лемківських говірок має ексклюзивний характер. Зазначимо, що чимало явищ потребують спеціального аналізу на тлі суміжних українських і польських / словацьких говірок.

З. Штібер проаналізував низку лексем із лемківських говірок, зокрема пов'язаних із вівчарством, відзначивши румунські й угорські впливи, різноматичні переймання з польських і словацьких говірок. На мапах атласу автор репрезентував лексику різних тематичних груп, як давніше відому з інших джерел (насамперед із праць І. Верхратського, В. Гнатюка), так і невідомі чи рідкісні назви; зокрема, *körkób'yc'*, *korkow'ec* 'райдуга', *pyrnyс 'a* 'необроблювана земля, переліг', *wiščyč'a*, *nora* 'нічний метелик', *wyhl'at*, *obč'ak* 'вікно', *jud-* (*jud*, *judyn*, *judyna*, *jud'aš*) 'горобина, *Sorbus L.*', *g'azina*, *hadina* 'домашня птиця', *polotno* 'підгорля у корови'¹⁷, *obl'ik* 'одяг, вбрання', *ima'na* 'велика рогата худоба', *pereruba* 'засік у коморі', *s'ь'panec(-c')* 'комора (для збіжжя)' та ін.; також відтворено різні моделі мотивації альтернативних номінацій *kótonyc'a* (*komanyc'a*, *komuń(n)ica*) і *kony(i)č* (*kon'ič'ь*, *yna*) 'конюшина' та семантичні локалізми (як *zerno* 'збіжжя', *syła* 'скільки' ['іле']) (АЈДЉ, м. 3, 18, 21, 40 комент., 83, 88, 122, 156, 176, 194, 197—198,

¹⁷ Як міждіалектні відповідники зі значенням 'підгорля у корови' в окремих українських говірках записано лексеми, які первинною семантикою належать до ідеографічної сфери «полотно, тканина», утворюючи з лемківською назвою *polotno* мотиваційну спільність: *xustka* — у Кортелісах Ратнівського р-ну Волинської обл., *шал'* — у Чуйківці Ямпільського р-ну Сумської обл. (Куриленко, 1991, с. 51).

220, 291, 325); усі назви з колекції З. Штібера потребують дальшої верифікації, до того ж деякі з них ще не здобулися на увагу етимологів.

5. Важливим джерелом інформації про мову Лемківщини є записані З. Штібером топоніми та теренові назви, аналіз яких автор зосередив насамперед на з'ясуванні генези кожної номінації, водночас розкриваючи формування досліджуваного мовно-культурного простору (Stieber, 1948; Stieber, 1949). Автор послідовно дотримувався принципу точної локалізації кожного описуваного факту, використовував у їх верифікації різноманітні коментарі інформантів. В основу аналізу покладено класичний принцип установлення відношення зафіксованих у говірках словоформ до їхнього вихідного (праслов'янського чи давньоукраїнського) стану на тлі історико-культурної реконструкції минулого мікросоціуму кожного поселення, з'ясування джерел і часу формування лемківської окремішності (Stieber, 1936). Етимологічні коментарі З. Штібера до топонімів та теренових назв Лемківщини хоч і викликали окремі застереження уважних читачів (Шемлей, 1937), проте були важливим кроком у дослідженні джерел і етапів становлення мовно-культурного простору лемків, окреслення первісного ареалу їхньої осідлости, моделюванні цілісного мовного портрета лемків.

Для україністики ці праці також, як і AJDŁ, були і є цінною мовною пам'яткою, у якій відтворено теренові назви, топоніми, що зберегли як фонетичні / фонологічні риси говірок, так і розмаїті структурні моделі творення назв географічних об'єктів, широке коло формальних твірних засобів, набір основ і лексем, первісно пов'язаних із різними семантичними класами та типами мотивації; евристичну цінність ці мовні знаки виразно виявляють у контексті інших українських і сусідніх польських, словацьких діалектів. З. Штібер неодноразово використовував топоніми й теренові назви як джерело інформації про лемківську фонетику, збережену в просторі цих словоформ [див. зокрема: (Stieber, 1982)].

Закономірно, що на студії (Stieber, 1948; Stieber, 1949) як на джерело емпіричних мовних свідчень і досвід їх аналізу спираються, зокрема, польські мовознавці. Зазначено, що в дослідженнях польських топонімів «на увагу заслуговують монографії З. Штібера, Я. Рудницького, С. Грабця, а також статті К. Дейни, М. Куцали. Усі вони опубліковані близько тридцяти років тому» (Gołębiowska, 1964, s. 5—6).

6. Поглиблений в експедиціях на Лемківщину досвід діалектолога-експлоратора З. Штібер використав у пізнанні нового об'єкта — українських бойківських говірок, якими цікавився давніше, прагнучи розмежувати лемківський і бойківський діалекти. Експедиції на Бойківщину він розпочав 1937 року разом зі С. Грабцем, спираючись на спільно укладену програму для майбутнього бойківського атласу. Постійно підтримуваний З. Штібером, С. Грабець упродовж років формував корпус записів бойківських говірок, проте обставини унеможливили завершення ним цього проєкту. Після смерті С. Грабця (1972 р.) З. Штібер продовжив опікуватися бойківськими матеріалами, посприяв їх переданню до Інститу-

ту слов'язознавства ПАН колективів мовознавців на чолі з Я. Рігером (Stieber, 1980). Я. Рігер оновив концепцію атласу, розширив мережу пунктів майбутньої праці та верифікував і доповнив давніші записи новими матеріалами, що суттєво вивщило якість праці, забезпечив опублікування *Atlasu gwar bojkowskich* у 7 томах (1980—1991), який сьогодні належить до базових джерел української і слов'янської діалектології.

7. Українську мову З. Штібер осмислював насамперед на західно-слов'янському тлі та в широкому всеслов'янському контексті з позицій порівняльно-історичної парадигми пізнання, що, серед іншого, виразно оприявлено в рецензії на історичну фонологію української мови Ю. Шевельова (Stieber, 1981). Методика і прийоми аналізу, застосовані Ю. Шевельовим, були близькі З. Штіберові — авторів історичної фонології польської мови та порівняльно-історичної синтези всіх слов'янських мов. Тому в рецензії автор нерідко наводив міжслов'янські паралелі до явищ української фонетики / фонології для їх верифікування.

З. Штібер підтвердив слушність базових теоретичних засад праці Ю. Шевельова, зокрема щодо української мови як безпосереднього продовження праслов'янської мови-основи. Ця чітко сформульована й аргументована позиція Ю. Шевельова спростовувала панівну в підрадянському мовознавстві теорію про існування прасхіднослов'янського періоду в історії української мови, відповідно — про похідність української, російської і білоруської мов зі спільної східнослов'янської мови; ці постулати повторювали окремі західні лінгвісти, не вдаючись до аналізу мовного матеріалу. З. Штібер зазначив, що

<...> автор виводить українську мову не із «прасхіднослов'янської», а безпосередньо із праслов'янської. Чинить так, як і мовознавці польські, чеські, болгарські та ін., які свої мови не виводять із «празахіднослов'янської» чи «прапівденнослов'янської». Поляки, як відомо, не приймають навіть «пралехітської» стадії (Stieber, 1981, s. 54).

Ствердження окремої лінії історичного розвитку української мови — від праслов'янського до сучасного стану — для З. Штібера не означало заперечення наявності у структурах східнослов'янських мов однакових рис, які нерідко поставали в цих мовах незалежно, хоч і могли мати у своїй основі спільні для всього східнослов'янського обширу передумови, тенденції мовної еволюції [саме так розглядав автор розвиток східнослов'янських повноголосних форм на противагу неповноголосним формам поза східнослов'янським мовним простором; зміну в окремих позиціях *e > o* та деякі інші явища, див.: (там само, s. 55)]. Приймаючи багато пояснень Ю. Шевельова щодо умов фонетичних змін в українській мові та їх часової належності, рецензент підкреслював надійне уґрунтування авторової позиції свідченнями писемних пам'яток і сучасних діалектів; в окремих випадках, коли були відсутні писемні й діалектні докази, автор висував гіпотетичні пояснення, які рецензент так само докладно верифікував, зокрема на тлі історичних змін інших слов'янських мов. Часом непросто пояснити, чому в писемних пам'ятках зафіксовано нетипові форми, як, наприклад, наявність в українському континуумі неповноголосних форм типу *vroty*, *złoto*, які відбито в українських

пам'ятках XI—XII ст.: ці форми Ю. Шевельов кваліфікував як наслідок польського впливу після масового переселення людности із Червентських міст на поріччя Росі поблизу Києва, на що З. Штібер зауважив:

Та цікава гіпотеза автора є найбільш правдоподібною, проте чи коли-небудь стане можливим довести її слухність чи неслухність (там само, s. 58).

У рецензії увиразнено окремі ключові проблеми історії звукової системи української мови, які актуальні досі (розвиток старих і нових *o, e* в різних позиціях; розвиток сполук *kv / gv* перед *ě*; історія *r, l*, зокрема у зв'язку з розвитком повноголосся; зміна *g* на *h*; розвиток сполук *голосний+j+голосний*; звуження оприявнення опозиції м'які / тверді приголосні та ін.), хоч, беручи загально, можна стверджувати, що Ю. Шевельов розглядав становлення і розвиток усіх без винятку вокалів і консонантів та їхніх типових поєднань (сполук) у їх як часовому, так і в просторовому віднесеннях, тобто застосовуючи прийом *хронотопографування* мовних елементів і процесів.

Для З. Штібера закономірним було увиразнення ролі польської мови в розвитку фонологічної / фонетичної систем української мови, на що постійно звертав увагу; водночас він актуалізував питання впливів зворотних — української мови на польську, зазначивши, що

звичайно, пишучи про розвиток української фонології, автор не був зобов'язаний перейматися українськими впливами на польську фонологію. Український вплив на фонологію польської літературної мови значно сильніший, ніж польський вплив на фонологію української літературної мови. Знаємо, що на лексичному рівні ситуація була протилежною (там само, s. 62).

Загальний важливий висновок про неоднакову інтенсивність взаємодії між мовами на різних структурних рівнях спонукає до його докладної верифікації, дальшого розвитку. З. Штібер підтримував позицію Ю. Шевельова щодо позамовних чинників внутрішньомовних змін, проте відомо, що ніколи не можна вичерпно встановити залежності між ними (спеціально прокоментував вплив тривалих міждержавних кордонів на постання окремих ізоглос; звернув увагу на рухи людности, на знелюднення теренів і відновлення осідлости в окремих ареалах тощо).

Переконливою видається загальна оцінка З. Штібером праці Ю. Шевельова:

Книга Шевельова як опис і вияснення великої кількості фактів і водночас закінчена цілість закономірно спонукає до дискусії і ще тривалий час спонукатиме. Видається мені, що її можна вважати за верстовий стовп в історії української фонології. З нею можна полемізувати, але ніяк не можна оминати (там само, s. 63).

Свою розлогу рецензію на історичну фонологію української мови З. Штібер доповнив новими міркуваннями в окремій публікації (Stieber, 1983). Зазначимо, що проблеми історичного розвитку української і польської мов, загальні питання історичного слов'янського мовознавства З. Штібер і Ю. Шевельов обговорювали і неопублічно, у листуванні (Rieger, 2013).

Для пізнання процесів і явищ української мови зберігають цінність дослідження З. Штібера, присвячені загальним питанням фонології і фонетики, що постали на ґрунті докладних спостережень над структурною

багатоманітністю слов'янських, зокрема українських діалектів, а також рефлексій на осягнення інших лінгвістів. Важливі обговорення складних питань про чинники змін якості фонем, ролі так званої «економії зусиль» (*minimalizacji wysiłku*), сутності факультативних варіантів фонем, у яких взаємопов'язані протиставні фонемні зазначають нейтралізації тощо. Про можливість використання «неосновної» фонетичної інформації автор окремо зазначив, що «нефонологічні риси фонем, які не мають у синхронній площині жодного структурного значення, можуть бути важливим джерелом різних структурних змін» (Stieber, 1974, s. 13).

Методологічну перспективу зберігає зауваження З. Штібера про вплив соціуму на архетип вимови, відповідно — на збереження фонетичних / фонематичних рис говірки:

«Суспільна тенденція збереження» реалізована в той спосіб, що навіть у найпримітивнішому соціумі родичі і в цілому старші члени спільноти виправляють дітей, які окремі фонемні починають вимовляти у спосіб, виразно відмінний від їхнього власного, визнаного за норму (там само, s. 14).

В окремих статтях, коментарях до різних звукових перетворень, а також у нарисах порівняльної фонетики слов'янських мов (Stieber, 1969) та в описі фонетики і фонології лемківських говірок (Stieber, 1982) подано численні міркування, спостереження, до яких сучасні дослідники повертаються поновно. Такими є міркування З. Штібера про «романтизм фонологів» і «надмірні узагальнення» в їхніх теоретичних побудовах, що впливало на аналіз звукової системи; про чинники постання перехідних говірок; про кореляцію фізичного простору континууму, ареалів поширення говіркових елементів з їхньою структурою, функціями; про інтенсивність структурних змін говірок та її чинники тощо. Чимало з названих питань, актуальних для активно формованої слов'янської лінгвістичної географії 30—40-х років ХХ ст., перебувають у центрі уваги славістів і у ХХІ ст., коли слов'янська ареальна лінгвістика утвердилася досвідом створення національних, регіональних і полімовних атласів.

8. Увагу З. Штібера до української мови, напрямів еволюції її структури підтримував його системний підхід до слов'янських мов як цілісного макрооб'єкта порівняльно-історичного вивчення; для зіставного аналізу слов'янських мов він обирав передовсім визначальні риси структури, розкриваючи спільне й відмінне в напрямках їхнього розвитку від праслов'янського стану до сьогодення кожної досліджуваної мови.

Вплив З. Штібера на розвиток українського мовознавства засвідчують численні покликання, рефлексії українських лінгвістів на його дослідження, зокрема, докладні рецензії на *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (Дзендзелевський, 1963), *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (1969) (Гумецька, 1973), на зібрання студій зі слов'янського мовознавства *Świat językowy Słowian* (1974) (Дзендзелівський, 1975).

Отже, глибоке зацікавлення З. Штібера українською мовою було різноплановим і результативним. Він створив інформаційну базу про українські лемківські говірки та топоніми Лемківщини станом на кінець 30-х ро-

ків ХХ ст. (до виселення лемків з їхнього питомого мовно-культурного простору), яку справедливо визнано пам'яткою української мови, надійним джерелом інформації про говірки й локальну культуру лемків. Цінність зібраної дослідником мовної інформації із часом лише зростає, набуває поглибленого осмислення, доповнює ареальну параметризацію, подану в нових лінгвогеографічних працях, уможлиблює реконструкцію українськомовного обширу до його трансформації в 40—50-х роках ХХ ст. Адже щодо багатьох словоформ, формальних перетворень слів і виразів у лемківських говірках праці З. Штібера — це єдина можливість для їх пізнання. Матеріалами своїх різноспрямованих студій дослідник розширив реєстр мовних елементів українського континууму, зафіксував простір їх поширення, подав низку регіональних ексклюзивів: усе це — записані З. Штібером діалектні матеріали та їх різноплановий аналіз — зміцнює засадниче положення про належність лемківського діалекту до українського континууму.

Дослідники нового покоління використовують свідчення про лемківські говірки, зафіксовані З. Штібером і представлені у форматі AJDŁ та різнопланових описів, як основу системних спостережень над окремими говірками, які нині функціонують у нових умовах на переселенських теренах.

З. Штібер пояснив лінгвістичний зміст багатьох явищ та окремих елементів лемківських говірок з огляду на їхню структуру, ареальні характеристики, генезу, що стало важливим досягненням у пізнанні досліджуваного діалекту та української мови загалом, інспірацією до дальшої поглибленої верифікації кожного зафіксованого в народному мовленні явища.

Дослідженнями української мови в загальнослов'янській порівняльно-історичній парадигмі З. Штібер посилив концепцію розвитку української мови безпосередньо від праслов'янської мови, заперечивши виокремлення спільної для української, російської та білоруської мов «давньоруської» мови-основи як науково необґрунтованої; цю позицію щодо українського глотогенезу дослідник послідовно обстоював у спеціальних студіях, докладно аргументувавши, зокрема, у рецензії на «Історичну фонологію української мови» Ю. Шевельова.

Важливими для розвитку українського мовознавства є методологічні засади досліджень З. Штібера, що сформульовані як викінчені положення чи представлені як коментарі, супровідні міркування щодо аналізованих мовних явищ. Із його праць як самоочевидний постає визначальний загальний постулат: найвищою цінністю для діалектології як науки є сукупність лінгвальних фактів, спостережених дослідниками у природному комунікуванні носіїв говірок, зафіксованих у визначеному хронотопі і соціокультурному контексті та відтворених зі збереженням структурних і функціональних особливостей кожного мовного знака. У дослідницькій практиці З. Штібер підходив до кожної говірки як до самодостатнього структурно і функціонально неповторного ідіома, що виразно засвідчив моделюванням різних типів структур вокалізму та консонантизму лемківських говірок і коментуванням варіювання фонологічних моделей, хоч до узагальнень свого пізнавального досвіду щодо принципової тотожності *говірка ~ мова* він не вдався. Сьогод-

ні розуміння говірки як мовного феномену, що надається до моделювання як окрема лінгвальна система, є панівним у слов'янській діалектології.

Методологічну цінність зберігають узагальнення З. Штібера, що стали з аналізу різноманітних мовних елементів, явищ і можуть бути застосовані для пізнання інших лінгвальних об'єктів української мови. Зокрема, це висновки про

— двоспрямованість українсько-західнослов'янської мовної взаємодії та наявність особливостей оприявлення міжмовних впливів на різних структурних рівнях (фонетичному, граматичному, лексичному), що передбачає диференційований підхід до визначення наслідків взаємодії на кожному мовному рівні;

— важливість у верифікації міжмовних (контактних і дистантних) ізоглос точного визначення лінгвального наповнення (змісту) кожної ізоглоси, її топографії (конфігурації) та відношення до ареалів інших мовних одиниць і явищ;

— потребу поглибленого аналізу виявлених у територіально віддалених слов'янських діалектах формально тотожних мовних одиниць, які могли постати незалежно, бути гетерогенними за походженням, не перенесеними з одного терену на інший унаслідок міграційних рухів носіїв говірок.

Науковий доробок професора Здіслава Штібера в царині україністики актуалізує потребу дальшого вивчення західноукраїнського мовного простору, який зазнав редукції в 40-х роках ХХ ст. Відтворені у працях дослідника численні мовні факти і явища різних структурних рівнів лемківських говірок, здебільшого ізоглосно пов'язаних із територіально суміжними і віддаленими українськими говорами, є підґрунтям для пізнання генези українських діалектів, що належали до ареалу тривалої активної взаємодії з польським і словацьким мовними континуумами.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Арх. ЗЛА — Архів *Загальнослов'янського лінгвістичного атласу* (українська частина). Зберігається в Інституті української мови Національної академії наук України, м. Київ.

АУМ — *Атлас української мови: у 3 т.* (1984—2001). Т. 1—3. Київ: Наукова думка.

ДЛАЗ — Дзензелівський Й.О. (1958—1993). *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика)*. Т. 1—3. Ужгород: [б. в.].

ЕСУМ — Мельничук О.С. (ред.). (1982—2012). *Етимологічний словник української мови: в 7 т.* Т. 1—6. Київ: Наукова думка.

Желех. — Желеховский Є., Недільський С. (уклад.). (1886). *Малоруско-німецький словар: у 2 т.* Львів: [б. в.].

КДА — Бернштейн С.Б., Иллич-Свитыч В.М., Клепикова Г.П., Попова Т.В., Усачева В.В. (1967). *Карпатский диалектологический атлас*. Т. 1—2. Москва: Наука.

ЛНП — Наневски Д. (изб. и ред.). (1971). *Лубовни народни песни*. Скопје: [б. в.].

ОЛА / ЗЛА — *Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая*. Вып. 9. *Рефлексы *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt*. Прага.

Сбук. — Гуйванюк Н.В., Лук'янюк К.М. (ред.). (2005). *Словник буковинських говірок*. Чернівці: Рута.

- AGB** — Rieger J. (red.). (1980—1991). *Atlas gwar bojkowskich. Oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera*. T. I—VII. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk.
- AGPUW** — Czyżewski F. (1986). *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*. Lublin: Uniwersytet Marii Gurie Skłodowskiej.
- AJDŁ** — Stieber Z. (1956—1964). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. T. I—VIII. Łódź.
- AJPP** — Małecki M., Nitsch K. (1934). *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. Cz. I—II. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- ASJ** — *Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus*. (1968). Bratislava: SAV.
- AUGN** — Rieger J. (2017). *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich*. T. 1—2. Warszawa: Zakład Graficzny UW.
- ČJA** — *Český jazykový atlas*. (1997—2005). T. 1—5. Praha: Academia.
- GUP** — Rieger J. (red.). (2002). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie*. Warszawa: Semper.
- MAGP** — *Mały atlas gwar polskich*. (1957—1970). T. I—XIII. Wrocław — Kraków.
- SEJP** — Boryś W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- St** — Karaś M. (oprac. i przygot. do druku). (1975). *Studia nad dialektologią ukraińską i polską: z materiałów b. Katedry języków ruskich UJ*. Kraków — Warszawa: UJ; Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- ŚwJS** — Stieber Z. (1974). *Świat językowy Słowian*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- ZS, 1982** — Rzetelska-Feleszko E. (red.). (1982). *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały z konferencji naukowej. Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- ZS, 2013** — Rembiszewska D.K. (red.). (2013). *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

ЛІТЕРАТУРА

- Верхратский И. (1899). Знадобы до пізнання угорско-руських говорів. Словарець. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка*, 201—276. [VIII Jahrgang, B. XXX].
- Верхратский И. (1902). *Про говор галицьких лемків*. Львів: З печатні Наукового Товариства імени Шевченка.
- Грищенко П. (2012). Про довгі приголосні та їх динаміку в українських діалектах. *Фанетична праграма слова ў функцыянальна-стылістычным і эксперыментальным аспектах: сучасны стан і перспектывы. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, 20—21 лістапада 2012 г.* (с. 31—40). Мінск: Права і эканоміка.
- Гумецька Л.Л. (1973). [Рец. на:] Z. Stieber. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Fonologia. Warszawa, 1969; *Fleksja imenna*. Warszawa, 1971. *Мовознавство*, 4, 83—88.
- Дзендзелевский И.А. (1963). [Рец. на:] Z. Stieber. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Zesz. I—V. Łódź, 1956—1961. *Институт славяноведения. Краткие сообщения*. 38. *Славянское языкознание*, 71—79. Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Дзендзелівський Й.О. (1965). *Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ч. I. Фонетика*. Ужгород: [б. в.].
- Дзендзелівський Й.О. (1975). [Рец. на:] Z. Stieber. *Świat językowy Słowian*. Warszawa, 1974. *Мовознавство*, 4, 85—89.

- Калнынь Л.Э. (2001). *Фонетическая программа слова как пространство фонетических изменений в славянских диалектах*. Москва: ИСЛРАН.
- Куриленко В.М. (1991). *Лексика тваринництва поліських говорів*. Суми: Мрія.
- Латта В. (1991). *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. З. Ганудель, І. Ріпка, М. Сополига (наук. і картогр. доопрац. та упоряд.). Братислава: Словацьке педагогічне видавництво; Пряшів: Відділ української літератури.
- Пиртей П. (2004). *Короткий словник лемківських говірок*. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ.
- Турчин Є. (2011). *Словник села Тилич на Лемківщині*. Львів: Українська академія друкарства.
- Шевельов Ю. (2002). *Історична фонологія української мови*. Пер. з англ. С. Вакуленко, А. Даниленко. Харків: АКТА.
- Шемлей Й. (1937). [Рец. на:] Z. Stieber. Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. Zeszyt V. Kraków, 1936. S. 53—61. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Т. CLV. Праці філологічної секції (с. 322—323). Львів: [б. в.].
- Buffa F. (1965). [Рец. на AJDŁ]. *Jazykovědny časopis*. XVI (s. 208—209).
- Dejna K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Warszawa — Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Domoradz K. (2002). Słownictwo wsi Żernica na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (s. 65—106). Warszawa: Semper.
- Gołębiowska T. (1964). Terenowe nazwy orawskie. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze*, z. 11, *Studia Orawskie*, 3. Kraków.
- Karaś M. (1964). Słowiańska geografia lingwistyczna. *Rocznik Sławistyczny*, XXIII, 94—96.
- Rieger J. (1966). *Indeks wyrazów do "Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny" Z. Stiebersa*. Łódź: ŁTN.
- Rieger J. (1982). Profesor Zdzisław Stieber jako sławista. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały z konferencji naukowej. Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* (s. 29—37). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rieger J. (2013). Listy Jurija Szewelowa do Zdzisława Stiebersa. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia* (s. 143—149). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Rieger J. (2016). *Mały słownik łemkowskiej wsi Bartne*. Warszawa: Wydział "Artes Liberales" UW.
- Rudolf-Ziółkowska E. (2002). Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-łemkowskiego (na podstawie zapisów S. Hrabca, J. Riegera, Z. Stiebersa). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (s. 209—322). Warszawa: Semper.
- Stieber Z. (1935). [Рец. на:] M. Malecki, K. Nitsch. Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków, 1934. *Wierchy*, XIII, 220—221.
- Stieber Z. (1936). Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, V, 53—61. Kraków.
- Stieber Z. (1938). Gwary ruskie na zachód od Oporu. *Drugi Zjazd Sprawozdawczo-Naukowy poświęcony Śródkowym i Wschodnim Karpatom Polskim w Krakowie dnia 30 i 31 października 1938 roku* (s. 3—10 + mapa). Warszawa: Komisja Naukowych Badań Ziemi Wschodnich. [Передрук у: ŚwJS, s. 440—448].
- Stieber Z. (1948). *Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. I. Nazwy miejscowości*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Stieber Z. (1949). *Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. II. Nazwy terenowe*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Stieber Z. (1958). Z fonetyki historycznej dialektu Łemków. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. Т. III (s. 363—381). [Передрук у: ŚwJS, s. 448—464].
- Stieber Z. (1960). Systemy wokaliczne dawnej Łemkowszczyzny. *Slavia*, XXIX/2, 207—211. Praha. [Передрук у: ŚwJS, s. 464—468].

- Stieber Z. (1963). Systemy konsonantyczne dawnej Łemkowszczyzny. *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński* (s. 313–319). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. [Передрук у: ŚwJS, s. 468–474].
- Stieber Z. (1969). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Fonologia. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stieber Z. (1980). Przedmowa. *Atlas gwar bojkowskich. Oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera*. T. I. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk.
- Stieber Z. (1981). [Рец. на:] *George Y. Shevelov. A Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Heidelberg, 1979. *Rocznik Slawistyczny, t. XLII, cz. 1*, 53–63.
- Stieber Z. (1982). *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź: Zakład narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Stieber Z. (1983). Ucraino—Polonica. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 21*, 267–270. Warszawa.
- Wolnicz-Pawłowska E. (2013). Łemkowskie badania Profesora Zdzisława Stiebers. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia* (s. 47–58). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.

Статтю отримано 22.11.2024

LEGEND

Арх. ЗЛІА — Archive of the *Slavic Linguistic Atlas* (Ukrainian part); it is stored at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv (in Ukrainian).

АУМ — *Atlas of the Ukrainian language: in 3 vols.* (1984—2001). Vol. 1—3. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

ДЛІАЗ — Dzendzelivskiy, Y.O. (1958—1993). *Linguistic atlas of the Ukrainian folk dialects of the Transcarpathian region of the Ukrainian SSR (Lexis)*. Vol. 1—3. Uzhhorod: [b. v.] (in Ukrainian).

ЕСУМ — Melnychuk, O.S. (Ed.). (2006). *Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vols.* Vol. 1—6. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Желех. — Zhelechovskii, Ye., & Nedilskiy, S. (Eds.). (1886). *Malorussian-Germany dictionary: in 2 vols.* Lviv: [b. v.] (in Ukrainian).

КДА — Bernshtein, S.B., Illich-Svitych, V.M., Klepikova, G.P., Popova, T.V., & Usacheva, V.V. (1967). *Carpathian dialectological atlas*. Vol. 1—2. Moscow: Nauka (in Russian).

ЉНП — Nanevski, D. (Ed.). (1971). *Love folk songs*. Skopje: [b. v.] (in Macedonian).

ОЛА / ЗЛІА — *The Slavic Linguistic Atlas. Phonology and Grammar Series*. Volume 9. *Reflexes of *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt*. Praha.

Сбук. — Guivanyuk, N.V., & Lukyaniuk, K.M. (Eds.). (2005). *Dictionary of Bukovinian dialects*. Chernivtsi: Ruta (in Ukrainian).

АГВ — Rieger, J. (Red.). (1980—1991). *Atlas gwar bojkowskich. Oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera*. T. I—VII. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk (in Polish).

АГПУВ — Czyżewski, F. (1986). *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*. Lublin: Uniwersytet Marii Gurie Skłodowskiej (in Polish).

АЈДЛ — Stieber, Z. (1956—1964). *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. T. I—VIII. Łódź (in Polish).

АЈРР — Małecki, M., & Nitsch, K. (1934). *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. Cz. I—II. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności (in Polish).

- ASJ** — *Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus*. (1968). Bratislava: SAV (in Slovak).
- AUGN** — Rieger, J. (2017). *Atlas ukraińskich gwar nadsańskich*. T. 1–2. Warszawa: Zakład Graficzny UW (in Polish).
- ČJA** — *Český jazykový atlas*. (1997–2005). T. 1–5. Praha: Academia (in Czech).
- GUP** — Rieger, J. (Red.). (2002). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie*. Warszawa: Semper (in Polish).
- MAGP** — *Mały atlas gwar polskich*. (1957–1970). T. I–XIII. Wrocław — Kraków (in Polish).
- SEJP** — Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie (in Polish).
- St** — Karaś, M. (Oprac. i przygot. do druku). (1975). *Studia nad dialektologią ukraińską i polską: z materiaływ b. Katedry języków ruskich UJ*. Kraków — Warszawa: UJ; Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).
- ŚwJS** — Stieber, Z. (1974). *Świat językowy Słowian*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).
- ZS, 1982** — Rzetelska-Feleszko, E. (Red.). (1982). *Zdzisław Stieber (1903–1980). Materiały z konferencji naukowej. Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (in Polish).
- ZS, 2013** — Rembiszewska, D.K. (Red.). (2013). *Zdzisław Stieber (1903–1980). Materiały i wspomnienia*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

REFERENCES

- Buffa, F. (1965). [Rev. on AJDĽ]. *Jazykovédny časopis*. XVI (ss. 208–209) (in Slovak).
- Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Warszawa — Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).
- Domoradz, K. (2002). Słownictwo wsi Żernica na pograniczu łemkowsko-bojkowskim. *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadsańskie* (ss. 65–106). Warszawa: Semper (in Polish).
- Dzendzelevskij, I. (1963). [Rev. on:] *Z. Stieber*. Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. Zesz. I–V. Łódź, 1956–1961. *Institute of the Slavic Studies. Brief communications*. 38. *Slavic linguistics*, 71–79. Moscow: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR (in Russian).
- Dzendzelivskiy, Y.O. (1965). *Synopsis of the lectures on the course of Ukrainian dialectology. Part I. Phonetics*. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Dzendzelivskiy, Y.O. (1975). [Rev. on:] *Z. Stieber*. Świat językowy Słowian. Warszawa, 1974. *Movoznavstvo*, 4, 85–89 (in Ukrainian).
- Gołębiowska, T. (1964). Terenowe nazwy orawskie. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze*, z. 11, *Studia Orawskie*, 3. Kraków (in Polish).
- Hrytsenko, P. (2012). About long consonants and their dynamics in the Ukrainian dialects. *The phonetic program of the word in functional-stylistic and experimental aspects: current state and perspectives. Proceedings of the International Scientific Conference, November 20–21, 2012* (pp. 31–40). Minsk: Prava i ekanomika (in Ukrainian).
- Humetska, L.L. (1973). [Rev. on:] *Z. Stieber*. Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. *Fonologia*. Warszawa, 1969; *Fleksia imenna*. Warszawa, 1971. *Movoznavstvo*, 4, 83–88 (in Ukrainian).
- Kalnyn, L.E. (2001). *Phonetic program of a word as a space of phonetic changes in Slavic dialects*. Moscow: ICIRAN (in Russian).
- Karaś, M. (1964). Słowiańska geografia lingwistyczna. *Rocznik Slawistyczny*, XXIII, 94–96 (in Polish).

- Kurylenko, V.M. (1991). *Animal farming vocabulary of the Polissia dialects*. Sumy: Mriia (in Ukrainian).
- Latta, V. (1991). *Atlas of the Ukrainian dialects of the Slovak Republic*. Z. Ganudel, I. Ripka, M. Sopolyha (Rev. and Eds.). Bratislava: Slovatske pedahohichne vydavnystvo; Priashev: Viddil ukrainskoi literatury (in Ukrainian).
- Pyrtei, P. (2004). *A short dictionary of the Lemko dialects*. Ivano-Frankivsk: Seversiaa MV (in Ukrainian).
- Rieger J. (1966). *Indeks wyrazów do "Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny" Z. Stiebera*. Łódź: ŁTN (in Polish).
- Rieger, J. (1982). Profesor Zdzisław Stieber jako sławista. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały z konferencji naukowej. Warszawa, dnia 9 marca 1981 r.* (ss. 29—37). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (in Polish).
- Rieger, J. (2013). Listy Jurija Szewelowa do Zdzisława Stiebera. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia* (ss. 143—149). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (in Polish).
- Rieger, J. (2016). *Mały słownik łemkowskiej wsi Bartne*. Warszawa: Wydział "Artes Liberales" UW (in Polish).
- Rudolf-Ziółkowska, E. (2002). Dawne słownictwo pogranicza bojkowsko-łemkowskiego (na podstawie zapisów S. Hrabca, J. Riegera, Z. Stiebera). *Studia nad słownictwem gwar ukraińskich w Polsce. Łemkowszczyzna i gwary nadszańskie* (ss. 209—322). Warszawa: Semper (in Polish).
- Shemlei, Y. (1937). [Rev. on:] Z. Stieber. Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. Zeszyt V. Kraków, 1936*. S. 53—61. *Papers of the Shevchenko Scientific Society. T. CLV. Proceedings of the philological section* (pp. 322—323). Lviv: [b. v.] (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu. (2002). *Historical phonology of the Ukrainian language*. Trans. from English by S. Vakulenko, A. Danylenko. Kharkiv: ACTA (in Ukrainian).
- Stieber, Z. (1935). [Pev. on:] M. Małecki, K. Nitsch. Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków, 1934. *Wierchy, XIII*, 220—221 (in Polish).
- Stieber, Z. (1936). Pierwotne osadnictwo Łemkowszczyzny w świetle nazw miejscowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, V*, 53—61. Kraków (in Polish).
- Stieber, Z. (1938). Gwary ruskie na zachód od Oporu. *Drugi Zjazd Sprawozdawczo-Naukowy poświęcony Śródkowym i Wschodnim Karpatom Polskim w Krakowie dnia 30 i 31 października 1938 roku* (ss. 3—10 + mapa). Warszawa: Komisja Naukowych Badań Ziemi Wschodnich (in Polish). [Reprint in: ŚwJS, ss. 440—448].
- Stieber, Z. (1948). *Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. I. Nazwy miejscowości*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe (in Polish).
- Stieber, Z. (1949). *Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. II. Nazwy terenowe*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe (in Polish).
- Stieber, Z. (1958). Z fonetyki historycznej dialektu Łemków. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. T. III (ss. 363—381) (in Polish). [Reprint in: ŚwJS, ss. 448—464].
- Stieber, Z. (1960). Systemy wokaliczne dawnej Łemkowszczyzny. *Slavia, XXIX/2*, 207—211. Praha (in Polish). [Reprint in: ŚwJS, ss. 464—468].
- Stieber, Z. (1963). Systemy konsonantyczne dawnej Łemkowszczyzny. *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Splawiński* (ss. 313—319). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish). [Reprint in: ŚwJS, ss. 468—474].
- Stieber, Z. (1969). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Fonologia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).
- Stieber, Z. (1980). Przedmowa. *Atlas gwar bojkowskich. Oprac. głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Riegera*. T. I. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk (in Polish).
- Stieber, Z. (1981). [Rev. on:] George Y. Shevelov. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg, 1979. *Rocznik Sławistyczny, t. XLII, cz. 1*, 53—63 (in Polish).

- Stieber, Z. (1982). *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź: Zakład narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk (in Polish).
- Stieber, Z. (1983). Ucraino-Polonica. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 21, 267—270. Warszawa (in Polish).
- Turchyn, Ye. (2011). *Dictionary of the village of Tylych in Lemkivshchyna*. Lviv: Ukrainiska akademiia drukarstva (in Ukrainian).
- Verkhratskyi, I. (1899). Needs for learning the Hungarian-Russian dialects. Dictionary. *Papers of the Shevchenko Scientific Society*, 201—276. [VIII Jahrgang, B. XXX] (in Ukrainian).
- Verkhratskyi, I. (1902). *About the dialect of the Galician Lemkos*. Lviv: Z pechatni Naukovo-ho Tovarystva imeny Shevchenka (in Ukrainian).
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2013). Łemkowskie badania Profesora Zdzisława Stiebera. *Zdzisław Stieber (1903—1980). Materiały i wspomnienia* (ss. 47—58). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

Received 22.11.2024

Pavlo Hrytsenko, Doctor of Sciences in Philology, Professor
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: hrytsenko_pavlo@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5363-6585>

THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE STUDIES OF PROFESSOR ZDZISŁAW STIEBER

Professor Zdzisław Stieber, well-known for his Slavonic and Polish studies, has contributed to the development of the Ukrainian language continuum, developed the methodology of areal linguistics. Following his expedition records (1934—1935), he drafted one of the first regional atlases of Ukrainian dialects, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny* (vol. 1—8; 1956—1964; 416 maps). He also collected and analyzed the toponymicon of the Lemko region throughout its history and in the context of the Lemko formation as a separate ethnographic group of Ukrainians, created a phonological and phonetic description of the Lemko dialects in synchronic and diachronic perspectives, starting from the Proto-Slavic period to their present-day state. The significance of the dialect material recorded by Z. Stieber has particularly increased due to the removal of the Lemko from their native land, their forced scattered resettlement in the regions of Poland and Ukraine far away from the Lemko region (1944—1947), the destruction of their original ethnolinguistic terrain. The latter has elevated Professor Z. Stieber's materials to a status of the authentic linguistic monument bearing an exclusive information on a wide number of structural language features that have not been traced in other Ukrainian and neighboring Polish and Slovak dialects, which yet to be assessed by research community. He analyzed the archaic language area of the Lemko region in its close connections with the Polish and Slovak continuum and in the context of its interactions with other Ukrainian dialects.

Professor Z. Stieber accomplished a thorough analysis of the of Yu. Shevelov's groundbreaking work *A Historical Phonology of the Ukrainian Language* (1979), thus strengthening author's concept of the Ukrainian language genesis starting from the Proto-Slavic period, in contrast with the "theory" of its late formation on the basis of the "Old Slavic base language" being shared by the Russian and Belarusian languages.

He participated in the development of the key provisions of the fundamental all-Slavic project *The Slavic Linguistic Atlas*.

He laid the ground for the further development of Ukrainian studies in the Polish Academy of Sciences and universities.

Keywords: *Stieber Zdzisław, Ukrainian language, Lemko dialect, toponymies of the Lemko region, Ukrainian and West Slavic interdialectal connections, Ukrainian glottoyony.*

